

L'ANARQUISME I EL CAMPEROLAT
VALENCIÀ: LA READAPTACIÓ
D'UNA IDEOLOGIA D'ÉLITES
PER LA CULTURA POPULAR

RESUMEN

El presente artículo trata de explicar la readaptación que ciertos individuos del mundo rural valenciano hicieron a principios de nuestro siglo de esa contradictoria ideología a la que llamamos anarquismo. El anarquismo rural valenciano fue el resultado de un proceso de aculturación donde se fundieron dos realidades mentales distintas: una ideología heredera de filosofías dieciochescas y decimonónicas elaborada por intelectuales urbanos y una milenaria cultura popular rural mediterránea. Este "anarquismo popular" tuvo su eclosión más notable y llamativa en 1936: una mezcla de sueños de fraternidad y de pureza moral, rituales de sangre y fuego de pasmosa antigüedad y concreciones económicas más o menos pragmáticas.

ABSTRACT

This article tries to explain the readaptation that certain people from the valencian rural world made at the beginning of this century of that contradictory ideology which we call anarchism. The valencian rural anarchism was the result of a process of aculturation in which two different mental realities were fused together: an ideology that inherited certain philosophies from the eighteenth and nineteenth centuries made by urban intellectuals and a millenarian rural popular and mediterranean culture. This "popular anarchism" had its most notable and brilliant eclosion in 1936: a mixture of dreams of fraternity and moral purity, blood and fire rituals which had an astonishing antiquity and economical concretions more or less pragmatic.

* Departament d'Història Contemporània. Universitat de València

De sobra és sabut que les publicacions sobre l'anarquisme són legió. Fins i tot un erudit acostumat a navegar pel laberint de l'univers bibliogràfic sembla espaventar-se una mica en tractar el cens sobre l'anarquia: "*es imposible dar una idea de tan variada cantidad de estudios. Sólo los que están escritos en español constituirían una biblioteca*"¹. Davant un panorama semblant bé podria creure's que qualsevol nova aproximació resulta ociosa i reiterativa. Nogensmenys, cal pensar que mai no hi cap recerca històrica exhaurida, ja que l'historiador, des de la subjectivitat del temps que li ha tocat viure, plantejarà noves preguntes als fenòmens del passat estudiats per altres des de llurs particulars preocupacions. I és que la història és no sols un espill de prínceps, com diria el clàssic, sinó l'espill de tota generació on s'hi reflexen les seues paüres i anhels. Així, veiem que la majoria de les investigacions sobre el tema -en el que pertoca a l'àmbit del País Valencià- fixen el seus objectius en el naixement i l'evolució de les organitzacions sindicals anarquistes, en les tàctiques i estratègies de la cúpula dirigent, en el pensament dels seus teòrics, en la sociologia de les bases o en els intents i realitzacions revolucionaris. Amb tot i això, els mecanismes de difusió de la "Idea", l'acceptació en major o menor grau del missatge per part de la població rural valenciana, i la readaptació que aquesta va fer d'aquell en funció de la seua cultura, són aspectes interessantíssims que encara no han fruit d'una atenció especial per part dels professionals de la història. Si el lector s'ha adonat que la nostra aproximació al fenomen anarquista pretén estudiar-lo mitjançant el microscopi de la història de les mentalitats no haurà errat². A hores d'ara no creiem necessari fer panegírics de les virtuts de l'esmentada perspectiva historiogràfica; perspectiva conreada almenys des d'Heròdot, però llençada a la fama farà un parell de dècades pels francesos amb la gràcia i el *savoir faire* que caracteritza els nostres veïns per a aquests afers. Només afegir-ne que l'estudi de la història des d'aquesta vessant ens pareix fonamental per assolir la comprensió de l'home en la seua totalitat, en fi, per assolir aqueixa sempre desitjada història total.

Ja fa algun temps que G. Rudé³ va esbossar una molt útil teoria sobre la interrelació dialèctica entre la ideologia de les élites cultes o de la classe dominant -que Rudé anomena ideologia "derivada"-, caracteritzada pel seu alt grau de coherència i racionalitat, i la ideologia o cultura popular⁴ -ideologia "inherent"- amb un grau de coherència més baix i una forta presència d'allò que els antropòlegs anomenen pensament primitiu o màgic. I diguem interrelació o "circularitat"⁵ perquè el trasvassament de trets -allò que en antropologia es diu

¹ CARO BAROJA, J. *Terror y terrorismo*, p. 163. Plaza y Janés, Barcelona, 1984.

² El simil òptic és intencional, tant per la implicació de la història de les mentalitats en la història local, com per la seua intenció d'esbrinar les idees i creences profundes que menen el comportament humà.

³ RUDÉ, G. *Revolución popular y conciencia de clase*. Crítica, Barcelona, 1981.

⁴ No entrarem ací en problemes conceptuals. Al respecte per veure's VOVELLE, M. *Ideologies y mentalidades*. Ariel. Barcelona, 1985.

⁵ El terme l'empra C. GINZBURG, *El queso y los gusanos*. Muchnik, Barcelona, 1982.

procés d'aculturació- entre dues realitats culturals que entren en contacte és palès. Als nostres dies, la imatge d'aquella cultura popular camperola edulcorada i imitativa que teixiren els folkloristes del segle XIX és quelcom ja superat; almenys des que M. Bajtín publicara la seua famosa obra sobre la cultura popular en el temps de Rabelais. La cultura popular camperola, lluny de ser un calc que rep les idees forànies amb cega fidelitat, és, per la seua essència i la seua tradició més que mil·lenària, una estructura viva i canviant amb personalitat pròpia que readapta i transforma sempre les idees que pretenen infondre-li les élites cultes, siguen o no de la classe dominant, àdhuc les contamina⁶. I això ha estat una constant que tan se val per a la ideologia catòlica com per a l'anarquista.

L'anarquisme, aqueixa barreja d'idees cultes provinents de la Il·lustració, el liberalisme, el romanticisme, el socialisme utòpic i marxista, la filosofia alemanya de Hegel a Nietzsche i el científisme finisecular⁷, esdevé en el nostre cas la ideologia derivada difosa per mil rieres entre les classes populars valencianes. Però no és aquell l'aspecte que ens interessa. L'anarquisme de les élites intel·lectuals posseeix un sens fi de tractadistes. El nostre objecte es centra en els medis de difusió de dita ideologia entre el camperolat valencià i en la seua transformació en ser readaptada; transformació que anava a donar lloc a un nou tipus d'ideologia a la qual seguirem anomenant "anarquista" -fretuosos com som d'una millor denominació- amb l'adjectiu de "popular"⁸. Una ideologia d'arrabassadora foràa que, malgrat no tenir cap formulació novedosa sobre la societat i la història, aconseguí empènyer a milers de persones a creure en la dignitat pròpia i a lluitar per afermar-la, amb una consciència i decisió com mai no s'havia vist abans, en ser transformada per aquestes en una mentalitat pensada, però també -i sobretot- sentida i viscuda.

L'esquema que més avall presentem dona una visió ràpida i clara de les hipòtesis que la nostra investigació va confirmant. Tenim que una ideologia forjada amb més o menys coherència per intel·lectuals europeus⁹ va aplegar a Espanya en uns moments de particular efervescència política i social -formació del proletariat industrial i descomposició de la societat tradicional camperola- i

⁶ RUDÉ, G. o.c. p. 36.

⁷ Al respecte pot veure's Alvarez Junco, J. *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Siglo XXI, Madrid, 1991.

⁸ José María Peñarrocha Bori, de 83 anys, Secretari de la C.N.T. de Lliria durant la República, membre del Comité Executiu Popular i Secretari de la Comarcal de Col·lectivitats durant la guerra, i un dels principals "apòstol" de l'anarquisme comarcal, ens contava no fa gaire (entrevista realitzada en setembre de 1991) la seua frustració en llegir la biografia de Bakunin escrita per E. H. CARR. Peñarrocha, incrèdul davant la vida dissipada i pendenciera de l'aristocrata rus, assegurava amb convicció que Bakunin no era anarquista. Quan, en to humorístic, el vam recriminar per la gosadia de negar-li al pare de l'acràcia el títol d'anarquista, Peñarrocha acabà per convenir que, en tot cas, l'anarquisme de Bakunin tenia mot poc a veure amb el seu i amb el que els seus companys sentiren i visqueren durant els anys vint i trenta.

⁹ La manca de sistematització de la ideologia anarquista és un fet que a dut a certs estudiosos a parlar d'"anarquismes" de vegades contradictoris (X. PANIAGUA en la seua obra *La sociedad libertaria*, p. 13. Crítica, Barcelona, 1982). Allò cert és que la inexistència d'un corpus teòric coherent possibilita que tant Bakunin com Peñarrocha, per posar un exemple, i malgrat les diferències que els separen, puguen qualificar-se d'anarquistes.

fou acceptada per unes élites urbanes xicotet burgeses. Aquestes donaren lloc a una primera readaptació del missatge d'importància gens menyspreable. Segons Alvarez Junco¹⁰ els teòrics espanyols van aportar a l'anarquisme una gran dosi d'obrerisme i de moralisme purità -connectant així amb certs trets de la cultura popular- absent en l'anarquisme dels intel·lectuals europeus. El pas següent consistí en la difusió d'aquesta ideologia entre les classes populars camperoles. Ací esdevé fonamental el desenvolupament dels medis de comunicació i la minva de l'analfabetisme que s'hi dona a partir de principis del segle XX¹¹; així com la riuada de paper escrit que des de finals del segle passat van vessar sobre el camperolat valencià blasquistes i anarquistes, i l'activitat d'aquestes noves organitzacions de masses estructurades amb objectius explícitament proselitistes¹².

A partir d'aquest punt és on es fixa l'interès de la nostra investigació: en el surgiment d'una élite rural de xicotets agricultors i artesans autodidactes que acceptaren la ideologia anarquista com a vivència, com a cosmovisió, dedicant-se'n per complet fins l'extrem de transformar la seua vida i de renunciar a part de la seua cultura materna. Una élite d'homens amb deler de perfecció i puresa, de santedat, en poques paraules¹³, els quals detentaren incontestadament la direcció moral i organitzativa dels respectius sindicats. La lluita sindical o revolucionària, la paraula fàcil i contínua -al míting, a la tertúlia del sindicat, del carrer, de la barberia o del tall, mai no del café o de la taverna-, i l'exemple quotidià d'honradesa i moralitat, de vivència d'una fe mostrada al veïnat, van ser les eines més efectives de la seua propaganda. Aquests grups d'"intermediaris culturals"¹⁴ constituïren els **anarquistes populars** -els "apòstols", com agradaven d'anomenar-se-, el nexa entre la ideologia anarquista i la cultura popular, els quals difongueren el nou *opus* alquímic entre els seus veïns més pobres: individus proletaritzats o semi proletaritzats i analfabets funcionals que foren els que van formar el gruix de la C.N.T.

Cal, doncs, deixar clara la diferència entre els anarquistes populars -un grup reduït- i la resta d'afiliats a la C.N.T. -que anomenarem **sindicalistes** o **cenetistes**-,

¹⁰ ALVAREZ JUNCO, J. o.c. p. 124.

¹¹ Pot veure's RUIZ RODRIGO, C. *El debate por la escuela en Valencia (1900-1936)*, Universitat de València, València, 1987. Llúria passa de tenir un percentatge d'analfabets del 84'3% el percentatge d'analfabetisme, l'ensenyament i l'afany de les classes populars lliurianes per adquirir coneixements pot veure's SIMEÓN, J. DANIEL *Entre la rebel·lia i la tradició*. Llúria 1931-1939, pp. 114-120. Treball becat pel Centre d'Estudis d'Història Local de la Diputació de València. Inèdit.

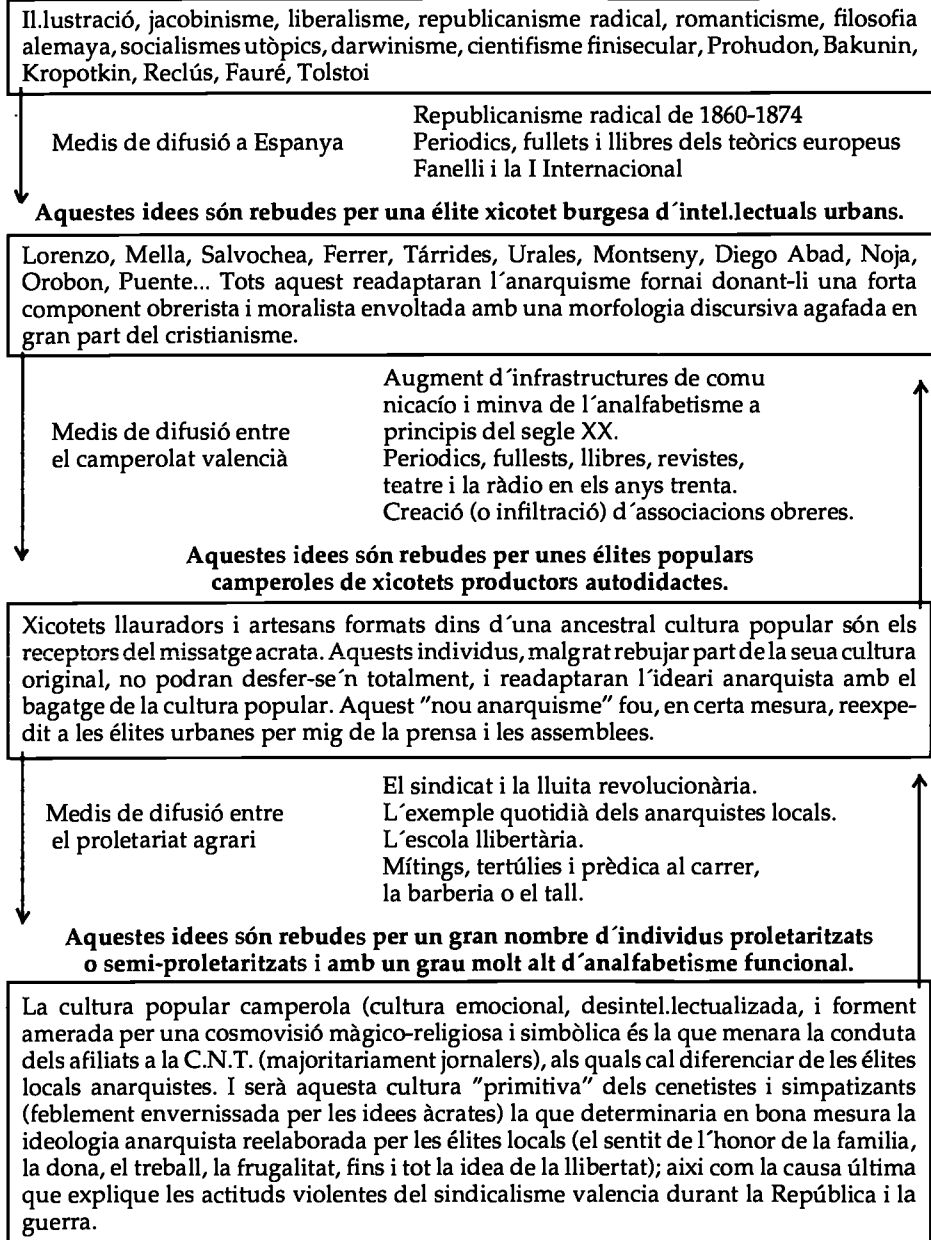
¹² J. M. Peñarocha era el fill d'un jornalero que acudia a l'escola nocturna del sindicat de la C.N.T. de Llúria. Les classes eren impartides per un mestre republicà en el mateix local del sindicat. Allí Peñarocha començà a llegir els llibres i fullets àcrates que els sindicalistes proporcionaven als alumnes més espavilats. D'aquest mode l'adolescent Peñarocha s'iniciava en les idees de les quals poc anys després seria un dels millors apòstols de la comarca.

¹³ En conversa amb Narciso Poymerau (entrevista realitzada en setembre de 1991), de 84 anys, veí de Pedralba, amic íntim de Peñarocha i fill de Narciso Poymerau -el més important apòstol de la comarca afusellat a Paterna en 1939- assegurava amb convicció que ser un vertader anarquista era quelcom extremadament difícil, quelcom que encara que molts intentaren poc podien assolir.

¹⁴ El concepte és de M. VOVELLE, o.c. pp. 161-175.

ESQUEMA DE LA DIFUSIÓ DE LA IDEOLOGIA ANARQUISTA
ENTRE EL CAMPEROLAT VALENCIÀ

Formació de la ideologia anarquista a finals del XIX

individus en els quals l'anarquisme només representava un feble vernís, mentre la cultura popular continuava sent el dens i robust substrate que menava la seua conducta. Una cultura en la que també participaven, conscientment o inconscient, els apòstols de la localitat i en funció de la qual anaven a re-construir el seu peculiar anarquisme. Tot un complex procés d'intercanvi entre una ideologia hereva del racionalisme materialista i una cultura antiquíssima de caire més aviat irracional. Perquè si l'anarquisme intel·lectual pogué, com diu Alvarez Junco, inserir "*esta visión del mundo (es refereix al racionalisme) en un pueblo dominado por otra ideología más primitiva, para cuya descripción los adjetivos de mágica o violenta (...) siguen pareciendo los únicos adecuados*"¹⁵, aqueixa cultura ancestral empeltà en aquell una llarga sèrie de trets propis originant un nou tipus d'anarquisme que, sens dubte algú, fou el protagonista de les primeres quatre dècades del segle XX al País Valencià.

Passarem a aprofundir una mica més en aquestes qüestions, tanmateix, i abans de res, ens sembla oportú donar algunes dades sobre la penetració i les activitats de la C.N.T. a la comarca. El Camp de Túria continua avui en dia tenint uns límits que varien segons els criteris territorials que s'hi vullguen aplicar. Pobles com ara Pedralba, Bugarra, Xestalgar, àdhuc el Villar de l'Arquebisbe, de parla castellana i que en els nostres dies formen part de la comarca dels Serrans, podrien, per les seues relacions socio-econòmiques i administratives amb Lliria, incloure's al Camp de Túria. A la inversa, i pels mateix motius, tot tret de l'administratiu-judicial, Bétera i Ribarroja, sempre han estat més aviat dins de l'espai gravitatori de l'Horta Nord i Sud, respectivament. Siga com siga, la pròpia central anarco-sindicalista comprenia en la Federació Comarcal del Districte de Lliria els següents pobles: Benaguasil, Benissanó, Bétera, Bugarra, Xestalgar, Lliria, Pedralba, Poble de Vallbona, Ribarroja, Vilamarxant i, de vegades, el Villar¹⁶; criteri que seguirem en aquest article en parlar de la comarca del Camp de Túria¹⁷.

¹⁵ ALVAREZ JUNCO, o.c. p. 586. Més avall aprofundiren en el problema, tanmateix, apuntem ara que els propis anarquistes locals s'han preguntat moltes vegades, en recordar l'onada de violència deslligada pels sindicalistes el 1936, fins on els seus ensenyaments de fraternitat, antiviolença i comprensió havien segut admesos pels mateixos que els escoltaven a les tertúlies i després els amenaçaren de mort quan volgueren aturar la seua ràbia destructura.

¹⁶ CUCÓ GINER, A. "Contribución al estudio del anarcosindicalismo valenciano", p. 8. *I Congrés d'Història del País Valencià*, Vol. IV.

¹⁷ El Camp de Túria era aleshores una comarca amb predomini de l'agricultura de secà i una estructura social que encara no estava totalment penetrada pel model capitalista i conservava no pocs trets del món rural tradicional de xicotets productors; trobant-se així en un estat de descomposició en el qual podem dir que sense estar bipolaritzada tenia una gran massa de xicotets propietaris mig proletaritzats i en vies d'estar-ho, i una minoria bastant considerable de jornalers plenament proletaritzats. Aquesta gran massa de xicotets propietaris formaria segons teòrics com Lenin i Cavailhes (citada per ALCAZAR, J. *Temps d'avalots al País Valencià* p. 193, Diputació de València, València, 1989) una "classe inestable que es debat entre la burgesia contrarevolucionària i el proletariat revolucionari". Com digué Kautsky en altres paraules: "dues ànimes conviuen dins del xicotet camperol: la del camperol i la del proletari" (ibid. p. 92). Allò cert és que una bona part dels xicotets propietaris comarcals -i també de jornalers fixes- van alinear-se amb el projecte dels sindicats catòlics primer i de la Dreta Regional després. Encara que la majoria -i així ho demostren els resultats electorals al llarg dels anys trenta optaren per la vessant progressista: republicana i anarcosindicalista.

Amb el reviscolament de l'associacionisme obrer durant el *novecento* valencià¹⁸ van cristal·litzar al llarg i ample de la comarca un bon nombre de societats obreres que en la seua quasi totalitat acabarien afiliant-se el 1910 a la C.N.T.: el moviment obrer comarcal, majoritàriament camperol, havia estat guanyat per l'anarco-sindicalisme que unes élites locals de conversos s'havien encarregat d'infondre-li. Els anys de 1912, 1915, 1917 i 1918, i del mateix mode que va ocórrer a la resta del País, estan esquitxats de vagues i algun que altre enfrontament amb la Guàrdia Civil. La foráa de la C.N.T. comarcal va en augment i segons les dades del congrés del sindicat cel·lebrat el 1919 al Teatre de la Comèdia de Madrid, la Federació de Lliria, representada pel pedralbí Narciso Poymerau, vertader pare espiritual de l'anarquisme comarcal, té 2.970 afiliats, el que representa el 2'73% del total del País Valencià. L'afiliació cauria durant la Dictadura per tornar a anar enlairant-se durant la República i sobrepassar els límits de 1919 durant la guerra.

Però més important que el volum d'afiliats és la seua activitat. El sindicalisme comarcal, influït pels seus dirigents, fou sempre adalid de les tesis comunales i insurreccionalistes, premissa mantinguda amb un fervor que el duria a protagonitzar les fracassades revoltes de 1933 a Pedralba, Bugarra, Xestalgar, Ribarroja i Bétera, mentre que a Lliria i Benaguasil, els pobles de major pes absolut, l'esclafit no quallava per motius circumstancials. La repressió immediata, que afectà no sols als protagonistes dels pobles implicats, sinó a tots els dirigents comarcals, no va minvar l'entusiasme revolucionari dels sectors faistes de cada localitat, ans sembla que augmentà. A Lliria, per exemple, continuaren farcint els amagatalls secrets amb les bombes caseres que feien els picapedrers en espera de l'hora decisiva; i a Pedralba els jòvens més impetuosos van formar el grup "Los Guerrilleros", el nom del qual ja ho diu tot.

L'estiu de 1936 oferí l'oportunitat tant de temps anhelada. Tret de Pedralba, on l'autoritat de Narciso Poymerau pogué evitar el vessament de sang, a la resta dels pobles els cenetistes -però també molts membres d'Esquerra Republicana i altra gent sense cap afiliació, es a dir, elements populars moguts per la seua cultura ancestral-, dugueren a terme un *Dies Irae* de sang i de foc¹⁹ que els seus dirigents, els anarquistes locals, es veren impotents per aturar. De forma paral·lela a aquest terbolí, l'anarco-sindicalisme realitzava els seus somnis. Somnis d'un món edènic i comunal que si a Pedralba prengueren al principi una forma vetlladament coactiva amb la implantació general del comunisme llibertari, a la resta de les poblacions l'experiment fou bastit amb la plena aquiescència del seus participants. A Lliria la comuna es formà amb les propietats dels grans terratinents declarats feixistes, i el seus socis foren gent de les classes més humils, en concret 711 individus: el 8'2% de la població. Però és més, el sindicalisme comarcal anava a demostrar prompte que aqueixos somnis restaven lluny de

¹⁸ REIG, R. *Obrers i ciutadans*, Alfons el Magnànim, València, 1982.

¹⁹ SIMEÓN, J. D. "La cultura popular i el terror revolucionari de 1936: el cas de la ciutat de Lliria", pp. 229-246. *Afers* n. 3, Catarroja, 1986. Del mateix autor "Entre la rebel·lia...", o.c. pp. 234-245 i 318-323.

l'utopisme i podien materialitzar-se amb organització i metodologia. El fet cert és que, malgrat els entrebancs de la guerra i del govern, les col·lectivitats comarcals, i concretament la de Lliria²⁰, foren efectives econòmica i socialment; i lluny d'enfonsar-se en el caos que molts podrien suposar conseqüència lògica d'un pensament romàntic i poc pragmàtic²¹, demostraren ser els millors experiments econòmics amb una visió pràctica i supralocal que es va materialitzar en un minuciós organigrama intern i en la creació d'una Comarcal de Col·lectivitats. Com diu A. Bosch: "*La de Liria fué una de las pocas Federaciones Comarcales que lleragon a formarse, y su pronta y modélica organización era constantemente puesta com ejemplo en las restantes colectividades de la F.R.C.L.*"²².

Passem ara a veure amb més cura qui van ser els hòmens que configuraren l'anarquisme popular. Les converses mantingudes amb J. M. Peñarrocha i N. Poymerau ens han esclarit que practicament tots aquells que nodriren les èlites dirigents i difusores de l'anarquisme al Camp de Túria van ser xicotets productors: llauradors o artesans, excepció feta de Peñarrocha, de qui ja hem dit que fou jornalero i fill de jornaleros²³. Potser siga aquesta realitat, la qual donava als seus representants una lleugera millor qualitat de vida en rel·lació a la dels jornaleros, la que explique la tendència "bibliofaga" i autodidacta -origen de la "conversió a la Idea"- dels individus que formaren les èlites àcrates de cada localitat. L'exemple més arquetípic seria el de Narciso Poymerau pare (1873-1939). Un llaurador benestant amb un parent metge de tendències liberals qui posarà al seu abast tota mena de lectures. Perquè llegir i escriure poemes -forma d'expressar les idees i els sentiments que en ells provoca ven les transformadores lectures- va ser una obsessió quasi monomaniàtica en aquestes persones.

Aplegats a aquest punt la psicologia tindria bastants coses a dir per explicar el fenomen de la *conversió*. I entenem per conversió la transformació rel·lativament ràpida i profunda en la personalitat d'individus adults en funció d'una ideologia global -una cosmovisió o mentalitat- que és interioritzada i viscuda amb la foraa que dona la convicció total; procés que comporta la renúncia parcial a la mentalitat en la qual s'havien format des del seu naixement. Transcrivim tot seguit un exemple:

²⁰ Per a tot allò referent a l'anarco-sindicalisme a Lliria pot veure's SIMEÓN, J. DANIEL "Entre la rebel·lia..." o.c. pp. 164-179 i 245-265.

²¹ Si l'anarquisme més intel·lectual és confús i somniador a l'hora de plantejar-se la concreció econòmica de la societat agrària ideal, no hem d'oblidar que la plasmació d'aquesta durant la guerra la feren camperol -foren els dirigents anarquistes o els sindicalistes de base-; hòmens i dones conxeadors del que es diuen entre mans i gent criada en el gran pragmatisme i realisme que caracteritza la cultura popular.

²² BOSCH, A. "La comuna de Lliria i la guerra civil", p. 168. en *Lauro*, nº1, Lliria, 1984.

²³ Sobre la major tendència a la militància política per part del xicotet camperol front al camperol proletaritzat pot veure's E.R. WOLF (*Las luchas campesinas del siglo XX, Siglo XXI*, Madrid, 1972) i E.J. HOBBSAWM/ H. HALAVI (*Los campesinos y la política i Las clases campesinas y las lealtades primordiales, respectivamente*, Anagrama, Barcelona, 1976).

"Aunque quisieramos explicar con datos concretos com se convirtió Francisco a las ideas anarquistas, no nos sería posible. Quizás ni el mismo sabría explicarlo (...). Cual brisa mañanera (...) arribó a Pedralba el ideario anarquista mucho antes de que apareciera la C.N.T. No sabríamos decir si fue el viento que cruza frontertas (...) o los hijos heráldicos del "padre de la Imprenta" (...). Lo cierto es que llegó la Idea. Y com golondrina viajera acertó a posarse en un recio Mastil Adolescente (...). Fue esta corriente libertaria la que hizo de Paco un joven entusiasta de la causa más noble que alberga corazón humano para distinguir lo justo de lo injusto (...). El nombre de "tosltiano" que todos le dábamos es el más fiel exponente de su concepción ideológica. (...) La lectura de las obras del gran escritor y humanista ruso, prendieron hondamente en su misticismo y en su temperamento bondadoso, practicando en su propia carne y en el fondo de su espíritu, la verdad de ofrecer la otra mejilla (...) llegando a pensar y a sentir con clara conducta de sus convicciones que esos ideales hoy minoritarios, liberarian a la humanidad de la atrofía y el dolor, de la injusta y penosa miseria moral y material"²⁴.

Què els individus de les classes populars els quals acceptaren el missatge anarquista tendiren a modificar la seua personalitat per assolir-ne una nova on la "puresa" i la "santedat" de sentiments i comportaments fora la norma, és quelcom sabut. El retrat de l'anarquiste pur o de l'"*obrero consciente*" andalús fet per J. Díaz del Moral²⁵ podria adaptar-se prou bé al dels llibertaris valencians. La voluntat de transformar-se en un "home nou" ha estat constatada per diversos autors²⁶, així com el debat de si aquesta transformació havia de precedir la revolució o era el canvi revolucionari, i la conseqüent creació de noves condicions, el que possibilitaria una humanitat perfecta. Allò cert, però, és que les élites dirigents, per a ser-ho, havien de superar les condicions adverses amb les quals els havia envoltat la societat des del seu natalici tot convertint-se en els espills morals de la humanitat.

Un procés titànic de renúncia i readaptació molt semblant, com ens han reconegut Peñarrocha i Poymerau, al de la santedat de la mentalitat catòlica²⁷. Un procés traumàtic d'autoanihilació mitjançant el qual l'individu foragitava d'ell mateix part de la seua personalitat forjada en la cultura popular. I volem incidir

²⁴ ANDRES, T. *Un amor truncado o el ideal que no muere*, pp. 12-14. Edició de l'autor. Barcelona, 1979. L'obra és la biografia de l'anarquista pedralbí Francisco Andrés (1912-1939), i l'autor, ja mort, era cosí i company d'idees.

²⁵ DIAZ DEL MORAL, J. *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas*, pp. 222-224, Alianza Editorial, Madrid, 1969.

²⁶ ALVAREZ JUNCO, J. o.c. pp. 518-520. PANIAGUA, X. "Religión y anticlericalismo en el anarquismo español (notas para su estudio)". *Estudis d'Història contemporània del País Valencià* pp. 267-269. n.1.

²⁷ El paral·lelisme morfològic de l'anarquisme espanyol amb el cristianisme és un fet destacat per diversos autors. Al respecte voldríem apuntar una idea: el polivalent i emocional discurs catòlic era l'únic conegut per les classes populars que podia expressar el grau d'abstracció i complexitat -i la polivalència i l'emocionalitat- de les idees anarquistes. Només un exemple: per representar la seua mort a mans dels nacionals el 1939 a Lliria, Francisco Andrés -o la visió que d'el va tenir Tomás Andrés- va imitar al peu de la lletra la passió i mort de Jesucrist.

en aquest aspecte: l'aprenent d'anarquiste, es a dir, el novici d'una fe que primava el racionalisme fins el grau de postular una vida "inhumana" -en el sentit d'exaltar la part conscient/diurna de l'home tot negant la seua part inconscient/nocturna-, abominava l'aspecte irracional de la cultura popular -aqueixa cara riallera, lúdica, irreverent, obscena i grollera tant present en la tradició del poble i tan bé descrita per M. Bajtín-però conservava i exaltava els valors racionals de la mateixa cultura -solidaritat, treball, compenetració amb la natura, frugalitat, honradesa...- fins l'extrem de sublimar-los i formar amb ells l'essència del nou discurs àcrata, de l'anarquisme popular²⁸. Complexa i fecunda transmutació alquímica entre dues ideologies: una d'élites intel.lectuals europees i l'altra de les classes populars camperoles valencianes, en la qual l'element fonamental: el gresol on s'anava a crear el *lapis philosophorum*, serien aquests individus convertits però mai desarrelats, vertaders intermediaris culturals en el sentit que Vovelle li dona al concepte.

Aleshores, ens preguntarem, qui van ser la resta dels individus que formaren el gruix i li donaren la foraa al sindicat anarquista. Els elements de base de la C.N.T. foren en la seua abrumadora majoria individus proletaritzats amb un elevat grau d'analfabetisme funcional²⁹. Individus portadors d'una cultura popular més prístina en els quals la ideologia anarquista formava una feble capa exterior. Foren hòmens que van entrar al sindicat perquè cregueren que era la millor eina per a defensar el seus interessos: més que la reivindicació salarial, el deler que la Revolució els convertira en xicotets productors. Allí escoltaven als anarquistes mig embadocats, mig escèptics³⁰; tanmateix en els seus enteniments

²⁸ Tant és així que, segons Peñarrocha, existeixen molts individus: camperols honrats, treballadors, humans amb els seus, solidaris amb el demés..., que són vertaders anarquistes malgrat que ells ho ignoren. Estem, doncs, davant la idea roussoniana, implícita en Peñarrocha, que l'anarquisme és l'estat natural de l'home, estat corrupte per la civilització, però que molts conservarien inconscientment.

²⁹ D'un nombre de 30 membres de la C.N.T. extrets dels informes polítics elaborats per les autoritats franquistes de Llíria tenim que: 13 eren jornalers agrícoles, 7 picapedrers, 3 fornellers, 3 obrers de vila, 2 ferroviaris i 2 llauradors. Els informes solen d'incloure notes com "Carece de tierras propias" o "Carece de cualquier tipo de bienes" i, en general, altres que els descriuen com individus de "pèssima conducta" política, social i moral per haver envaït terres i cases, assaltat esglésies, actuat d'escopeters incontrolats o haver comès assassinats (Arxiu Municipal de Llíria. Arxivadors de 1939, 1940 i 1941. Informes polítics).

³⁰ Embadocats en tant veien en els anarquistes als seus veïns que aquella fe havia transformat en persones "cultes", en tant sabien de les seues vides rectes i honrades i de la seua força per doblegar les passions i les flaqueses humanes, en tant els parlaven de la dignitat, de la superació i de la justícia social. Escèptics davant certes idees espartanes algunes de les quals ensopegaven frontalment amb la seua cultura. Per exemple: en plena República va venir a Llíria un orador anarquista i vegetarià, el teatre on feia el míting estava atapeït. La gent aplaudia els seus discursos. Però en proposar que les vinyes foren arrendades per plantar arbres fruiters la gent començà a cridar i a riure's: allò, obviament, era massa per a uns individus que des del neolític conreaven la vinya i tenien el vi, com el pa, per aliments sagrats i quasi taumatúrgics per enfortir la salut i guarir la malaltia.

no arribaven a calar massa aquelles idees, i el seu comportament va estar sempre menat per la rica cultura del seus avantpassats. Per molt que ho intentaren, el anarquistes es veren impotents per arrencar dels afiliats al sindicat -no ho havia aconseguit l'Església i el poder civil amb segles de domini!- costums tan profunds³¹ com la blasfèmia, les supersticions i els rituals de la religiositat popular, l'erotisme obscé, l'usatge de la prostitució, el masculisme, el joc, les demostracions de foráa i homenia, els bous, la sociabilitat masculina al voltant del café i la taverna, el plaer pel menjar en abundància, per la beguda i el tabac, la irreverència i el goig per allò escatològic i brut...³² Narciso Poymerau (fill) reconeix que "*com elementos conscientes y responsables* (la C.N.T. va tenir), *por desgracia, escasos elementos*"³³. No podia ser d'altra forma, la conversió d'individus és factible, la de masses quasi impossible: una part important del poble no pot renunciar de la nit al matí a la seua pròpia personalitat, tal i com ho pogueren fer alguns dels seus membres amb més voluntat i capacitat d'autodomini.

És indubtable que moltes idees racionals totalment alienes a la cultura popular van ser inculcades pels anarquistes entre els seus veïns. A Pedralba N. Poymerau (pare) aconseguí que els afiliats al sindicat anaren oblidant l'arrelat costum de dur sempre damunt la navalla, arma que la gent de la serrania solia treure's per menys d'un quinzet. A Lliria, Peñarrocha i alguns anarquistes més pogueren introduir el costum entre els camperols jòvens de treballar al camp nuets de cintura per amunt durant el calorós estiu, costum impensable fins aleshores en una societat on la tradició obligava a amagar el cos. I tant anarquistes com republicans van infondre-li a la gent un comportament més polític, més organitzatiu i civilitzat, i la convicció que l'ordre social era obra humana i el hòmens podien canviar-lo amb la seua voluntat. Tanmateix, la guerra va demostrar la robustesa i vitalitat de la cultura popular, dels trets de la cultura popular que més horror podien produir entre els dirigents anarquistes o republicans: la violència amb tota la seua variada i ancestral morfologia. Una borratxera de sang i de foc duta a cap per les bases sindicalistes i republicanes que desbordà els seus dirigents, els quals no sols no van poder aturar-la, sinó que en intentar-ho, en voler frenar aquell terbolí dantesca que tan lluny estava dels seus ensenyaments, van ser amenaàats de mort o simplement ignorats.

Hem descrit el context històric i els seus protagonistes, hora és de veure les idees: la nova formulació que els anarquistes populars van fer de la ideologia àcrata. Molt sovint hem emprat en aquest article els conceptes d'ideologia i

³¹ Sobre l'arrelament d'algunes de les dites costums al cincents valencià pot veure's PÉREZ GARCÍA, P. *La comparsa de los malhechores*. Diputació de València, València, 1990.

³² El blasquisme, l'altre gran fill ideològic del racionalisme il·lustrat, va tenir el mateix menyspreu que l'anarquisme per aquesta vessant de la cultura popular (REIG, R. *Obrers i ciutadans*, pp. 335-339. Alfons el Magnànim, València, 1982).

³³ Carta de Poymerau a la doctora Aurora Bosch amb motiu de la publicació del seu llibre *Ugetistas y libertarios*.

mentalitat o cosmovisió amb una certa indolència teòrica, ara és el moment d'esclarir l'embolic: esclariment que no pretén d'excedir els propòsits de la utilitat. Endinsar-nos en el complex debat teòric de la història de les mentalitats seria una gosadia extremada per la nostra part, a més d'un exercici fora de lloc en el present article. Ens limitarem, doncs, a explicitar les definicions conceptuals que al nostre parer ens fan profit. "Es evidente que ideología y mentalidad no son una única y misma cosa"³⁴, diu Vovelle. No res que objectar. *Ideologia* l'entendrem com aquella representació mental raonada, estructurada i coherent sobre aspectes quasi sempre parcials de la realitat, representació elaborada normalment per èlites intel·lectuals; la ideologia, doncs, seria intercanviable per a nosaltres amb les idees derivades de Rudé. En quant a *mentalitat*, seguint R. Mandrou i M. Vovelle, l'entendrem com una visió del món, es a dir, una representació mental sobre la globalitat de la realitat, poc estructurada, de vegades contradictòria i on predominen els sentiments, l'empirisme i el pensament primitiu o màgic, encara que no estiga exclòs el raonament; la mentalitat, doncs, més anònima i pròpia de les classes populars, podrien ser les idees inherents de Rudé.

L'anarquisme popular va tenir, i ningú pot negar-ho, una part ideològica, però aquesta vessant es troba envoltada per tota una sèrie d'idees poc racionalitzades i polivalents, vagues i contradictòries, per un predomini de la subjectivització i l'emocionalitat, de la fe, de la vivència interior³⁵. Si, a més a més, pensem que l'anarquisme pretenia d'explicar la totalitat de l'existència i postulava la perfecció i la felicitat humana mitjançant l'alliberament del pecat original -la propietat i l'autoritat- i l'acceptació d'una suposada harmonia natural, no sembla forà arriscat qualificar-lo de mentalitat, de visió del món, això sí, progressista i transformadora.

Tot el que podria aplicar-se també a la elite xicoteta burgesa de la intel·lectualitat anarquista urbana; tanmateix, l'anarquisme popular es veu reforçat amb escreix en el que a la vessant emocional i subjectiva es refereix per l'aportació de nombrosos trets de la cultura popular. Tant és així que podríem dir que l'anarquisme popular embastit per aquella colla de camperols autodidactes fou, en essència, una re-formulació depurada -depurada de la part irracional i màgica³⁶-

³⁴ VOVELLE, M. o.c. p. 8.

³⁵ Peñarrocha i Poymerau mai pogueren donar-nos una definició clara d'allò que era l'anarquisme. Però en preguntar-los que era per a ells l'anarquia ambdós no dubtaren en contestar que "la voluntat d'assolir la llibertat, la fraternitat i la felicitat de l'home".

³⁶ "la moral puritana, sea laica o fundada en creencias religiosas, viene a ser siempre la misma", diu J. CARO BAROJA (*Ensayos sobre la literatura de cordel*, p. 19. Istmo, Madrid, feu coincidir amb la dreta clerical en la seua crítica dels aspectes "supersticiosos", "obscens" i "grollers" de la cultura popular. Aquí s'hi troba el gran abisme entre aquesta i aquells, el germen preocupant que en una hipotètica societat llibertària hagués pogut conduir a una mena de Ginevra calvinista o de Münster anabaptista (veure DELUMEAU, J. *El miedo en occidente* p. 240. Taurus, Madrid, 1989). De fet quelcom d'açò va començar a manifestar-se durant la guerra. A Llúria la C.N.T. tancà els prostíbuls, posà impostos sobre les begudes alcohòliques i a la col·lectivitat va tenir una secció de calipèdia -inoperant- per ensenyar a fer fills sans físicament i moral.

de la cosmovisió d'una societat tradicional moribunda. Aquí residiria per a nosaltres l'explicació més adient per comprendre la difusió de la C.N.T. -es a dir, de l'organització sindical i revolucionària àcrata- entre el camperolat valencià durant el període en el qual s'anava a accelerar el procés de descomposició de la societat tradicional (1868-1939), i quan l'única resposta camperola política -el carlisme- havia demostrat ja la seua inoperància³⁷.

Alvarez Junco per tal d'explicar el mateix fenomen en el àmbit estatal apuntava tres causes: el desengany popular per un sistema polític palesament antidemocràtic; la "traïció" clerical, es a dir, l'aliniament del clergat amb les classes dominants i la conseqüent orfandat popular d'uns "pontífexs" amb allò sagrat, vuit que vindria a omplir l'anarquisme amb la seua innegable dimensió religiosa; i, finalment, la coincidència socio-econòmica de l'anarquisme amb el desig popular de conservar una societat de xicotets productors³⁸.

Amb el primer punt discrepem lleugerament pel que a València pertoca. Si les classes populars van desenganyar-se aviat amb el "joc polític" degut a la farsa de la Restauració, el blasquisme valencià va tenir el mèrit de tornar-les la il·lusió amb una tasca polititzadora sense precedents. Almenys això és el que ocorregué al Camp de Túria, on el mite mobilitzador -en termes sorelians- de la *República* embocà a la participació política a un elevat nombre de camperols i artesans³⁹. A Lliria tots els sindicalistes van votar al llarg dels anys trenta -àdhuc el 1933- els candidats d'Esquerra Republicana, i ni tan sols els seus dirigents intentaren dissuadir-los. El segon factor, el religiós, és molt més complex i requeriria per ell mateix un altre article. La dimensió sacra esdevé quelcom omnipresent en la mentalitat camperola i l'anarquisme popular n'arreplega formes d'aqueixa religiositat popular que li donaran un sentit de transcendència bastant milenarista al seu missatge alliberador⁴⁰.

És en el tercer motiu on més coincidim amb Alvarez Junco. Els pobles del Camp de Túria eren a principis de segle societats rurals clivellades pel món burgès. Com diria Gramsci allò vell hi era agonitzant, però allò nou no acabava de naixer. L'aspiració conscient o no de gran part dels seus habitants a conservar una societat de xicotets productors lliures i autosuficients és de debò un deler profund que tindrà múltiples i variades manifestacions, com ara l'arrelada obsessió en tothom de posseir una mica de terra pròpia per a no ser jornalier i no

³⁷ Fins les darreries del segle XIX, el Camp de Túria havia estat un viver de carlins i de rodors (veure SIMEÓN, J. D. "Carlisme i bandolerisme a la Lliria del segle XIX" pp. 137-150. *Lauro* nº 1. Lliria, 1984.

³⁸ ALVAREZ JUNCO, J. o.c. pp. 587-598.

³⁹ Veure SIMEÓN, J. D. *Entre la rebel·lia...* o.c. pp. 138-149.

⁴⁰ No és tan sols l'utilització de tota una tirallonga de mots propis del cristianisme: "fe", "apòstol", "profeta", "santedat", "misticisme"... sinó l'assimilació de la interpretació popular de la moral cristiana: una moral simple basada en la pobresa i la frugalitat, en la bondat, la germanor i el comunisme, en aquell Jesucrist humà dibuixat per totes les heretgies que han esquitxat la història europea.

dependre dels "amos"⁴¹, fet aquest indigne i avorrible en la seua mentalitat que, a més a més, connectava amb la idea de llibertat i antiautoritarisme dels anarquistes: "*los campesinos rebeldes son anarquistas naturales*", dirà Wolf⁴². I insistim, per als anarquistes locals la idea de llibertat es concebia més aviat en el plànol de l'autosuficiència material -i mental vers l'Església- que no en les abstractes teories sobre l'abolició de l'Estat; Estat que aleshores encara els era quelcom rel.lativament llunyà, no debades una de les premisses per a l'existència del caciquisme, tan present a la comarca, és la feblesa del poder central. L'anarquiste ideal ens és descrit per Peñarrocha com un xicotet llaurador autosuficient, honrat, treballador, frugal i en plena harmonia amb la natura⁴³.

Però n'hi ha més de causes. En fixar la natura i l'harmonia natural com a "*pivotes sobre los que gira no sólo el resto de los presupuestos filosóficos àcratas, sino tambien algunos principios prácticos fundamentales*"⁴⁴, l'anarquisme afermava un pont de total coincidència amb la cultura popular: la sacralització de la natura, principi i mesura de totes les coses. Amb tot i això cal tenir molt en compte que la natura dels anarquistes populars no era aquella natura abstracta i còsmica dels intel.lectuals divuitescs, sinó la natura concreta i quotidiana del camperol: el sol i la lluna, la terra i els seus fruits, l'aigua i els animals. Peñarrocha, amb la seua afirmació que la moral positiva és aquella que s'adapta a la natura i la negativa la que se'n allunya, està teoritzant un sentiment popular foráa arrela⁴⁵. No res té d'estrany que el corrent anarquista nietzschia: intel.lectual, complexe i exquisit malgrat el seu vitalisme, fos inexistent al camp valencià⁴⁶.

⁴¹ SIMEÓN, J. D. *Entre la rebel.lia...* pp. 32, 33, 47. Qualsevol individu que a la Lliria dels anys trenta tingués un mínim de terra s'autoanomenava "llaurador", malgrat li fora precis anar a jornal la major part de l'any per completar els míseros beneficis que en poguera treure. Molts foren també els que fins i tot proletaritzats preferien oficis durs i feréstecs, com el de forniller que tant abundava a Lliria, abans que "tenir amo".

⁴² O.c. p. 400.

⁴³ La resposta de Peñarrocha al perquè les terres expropiades als grans terratinents de Lliria el 1936 per la C.N.T. van ser col.lectivitzades i no repartides, és d'un "sentit comú" inqüestionable: repartir la terra entre gent mancada de transport, animals i utillatge propi haguera estat una bogeria. De fet, la gent de la C.N.T. que tenia alguna terra es negà a entrar en la col.lectivitat, i el sindicat, lluny de recriminar-ho els va organitzar una cooperativa. Un altre cas seria el de Pedralba, on l'autoritat moral de Poymerau (pare) i el reduït volum de població pogueren implantar un comunisme total que, com reconeix Poymerau (fill), prompte fou un fracàs que el propi sindicat s'encarregà d'esmenar.

⁴⁴ ALVAREZ JUNCO, J. o.c. p. 584.

⁴⁵ Peñarrocha distingix entre allò "útil" i allò "agradable". El primer concepte -positiu- fa referència a tot el que necessita un ser humà per a sobreviure; obviament la idea es fonamenta en un món rural de pobresa i d'immediatesa amb la natura. El segon concepte -negatiu- seria tot el que sobra, el que és refinat, postís, complexe i intel.lectual, no necessari per a la supervivència; tot allò que s'enlaira sobre l'artificialitat pròpia del món urbà de l'abundor, món allunyat de la natura i patrimoni fins aleshores de les classes dominants.

⁴⁶ A Lliria va existir l'excepció a la regla: Progreso Fernandez; un artesà que, amerat per un sens fi de lectures va anar més enllà que els seus veïns àcrates en la renúncia a la pròpia personalitat. Progreso optà per l'anarquisme nietzschia, va canviar el seu nom, comença a vestir amb l'extravagància pròpia de la bohèmia, deixà de parlar en valencià -i no només en els mítings, com feia la resta, sinó en el tracte amb els veïns-, es creia una intel.ligència superior i disertava sobre art i literatura. Obviament el rebuig dels veïns i dels companys fou immediat, i Progreso emigrà en els anys vint a València.

L'aportació de la cultura popular a l'anarquisme popular serà, veritablement, molt més extensa. Conformem-nos, tanmateix, en esbossar alguns exemples. La morfologia discursiva, gestual i icònica del missatge anarquista és ni més ni menys que una reproducció d'aquella: oralitat, emocionalitat, polivalència d'idees... és sobradament conegut el multitudinari èxit dels folletons, el teatre i les novel·les anarquistes -amb tirades que tornarien groc d'enveja a qualsevol escriptor actual- farcides de sentimentalisme i llàgrimes⁴⁷. També els discursos dels anarquistes a les tertúlies o el míting són una reproducció de les formes populars: gestos, crits, valoracions subjectives⁴⁸; o aquella dèria seua ja esmentada d'expressar les idees mitjançant poemes -poemes per a ser recitats-, costum molt arrelat en la cultura popular, on les cobles o follies espontànies formen un riquíssim i variat tresor literari i antropològic i de les quals els anarquistes còpien mètrica, rima i musicalitat externa. Del mateix mode seria una re-formulació popular el sentit de la honra anarquista pel treball manual, o la visió masculista de la dona i de la família, malgrat tots els bons sentiments que els àcrates locals estimen necessaris per relacionar-se amb elles.

Si admitem que l'anarquisme, conforme va ser entès i viscut per una gran massa del camperolat valencià, és, en gran mesura, una reproducció estilitzada de la cultura popular tradicional, donarem fi a aquest article amb la següent hipòtesi: ¿Realment és impossible, com han assenyalat diversos teòrics marxistes, que la cultura generada per les classes camperoles pugui -sense estar dirigida per una ideologia culta- dur a aquestes a un procés revolucionari que transforme la societat? La història sembla confirmar l'esmentada dificultat⁴⁹. Totes les rebel·lions camperoles mancades d'una ideologia i d'uns dirigents aliens al món rural han estat purs rebomboris efímers. Una cultura popular irracional i màgica era impotent per a comprendre i, consegüentment, per a transformar una societat. Però, ¿pot afermar-se que una determinada cultura camperola mai no podria abastar el grau suficient de racionalització i autoconsciència tot produint els dirigents qualificats per a la lluita revolucionària?; sobretot amb els canvis de condicions objectives esdevinguts a finals del segle XIX i principis del XX. Allò cert és que en les tres primeres dècades d'aquest segle va existir a la nostra terra una organització revolucionària -essencialment revolucionària- l'esquelet de la qual el conformava una barreja ideològica intel·lectual, no podem oblidar-ho,

⁴⁷ Durant els anys trenta es van representar als dos teatres de Llíria nombroses obres socials. Segons testimoniatges orals, la gent, que solia omplir de gom a gom els locals, plorava a llàgrima viva -les dones- o es passava la funció amb la carn de gallina -els hòmens.

⁴⁸ Segons Peñarrocha, Narciso Poymerau pare solia començar els mítings davant d'un públic coneixedor i admirador de la seua oratòria de la següent manera: (Silenci perllongat) ¡Qué manos más callosas veo!, ¡¡¡com las mías!!!. (Silenci perllongat) ¡Qué caras más ajadas veo!, ¡¡¡com la mía!!!... Escoltant Peñarrocha, hom entén millor aquella capacitat d'encísament que, segons diuen, tenien els sermons de sant Vicent, capacitat impossible de torbar en la seua transcripció escrita.

⁴⁹ Per a la protesta camperola de la Edat Media i Moderna pot veure's RUDÉ, G. o.c.; per a la del segle XX, WOLF, E.R. o.c.

però la seua forma havia estat fornida per gent del poble i amb idees del poble. Del mateix mode, l'anarco-sindicalisme valencià, i a diferència d'altres moviments camperols del segle XX⁵⁰, generà les seues pròpies élites dirigents, obviament influïdes per les de les ciutats, però amb una inqüestionable autonomia teòrica i pràctica.

La cultura popular camperola del Camp de Túria, pilar de la reacció carlina en el segle XIX, va ser re-formulada al llarg dels primers quaranta anys del nostre segle per uns pocs dels seus representants -això sí, amb l'espenta inicial d'una ideologia forània-, i es convertí en el fonament d'una opció política -l'anarco-sindicalisme- amb una provada vocació i poder transformador que aconseguí arrossegar a un sector important de les classes camperoles en vies de proletarització.

⁵⁰ L'estudi d'E.R. Wolf sobre els moviments camperols del segle XX a Mèdic, Rússia, Xina, Vietnam, Algèria i Cuba demostra que fou necessària la fusió d'unes élites intel.lectuals urbanes amb el camperolat per a que aquest esdevingés una força revolucionària (o.c. pp. 391-394).